

БЪЛГАРСКАТА МАРКСИЧЕСКА ТЕОРЕТИКО-КРИТИЧЕСКА МИСЪЛ И ПРОБЛЕМИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА НИ ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Георги Димов

II

БОРБА ЗА ЛЕНИНИЗИРАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИЯ ФРОНТ

Към края на 20-те и началото на 30-те години при едно временно отслабване на буржоазно-фашистката диктатура настъпва нов подем на фронта на пролетарската литература. Умножава се броят на онези, които върху основата на социалистическата, на комунистическата идеология ще искат да решават художествените и теоретико-критическите проблеми на литературата. Сега се изявяват и мнозина млади дарования, които се включват активно в литературния и политическия живот, с различни средства ще се стремят да съдействуват за революционизиране на народните маси, на интелигенцията ни. С идейното им укрепване расте и интересът към съветския литературен живот. Те жадно следят и разискват онова, което се извършва в съветската държава, особено в областта на културата, на общоидеологическия фронт.

А точно това са годините, когато процесът за преодоляване на вулгарно-социологическите, раповски и пролеткултовски теории става особено интензивен в първата социалистическа държава. Започват остри дискусии за превъзможване на опростенческите постановки на Богданов, Переверзев и на техните последователи. Все по-настойчиви стават и гласовете за ревизия на Плехановата „ортодоксия“ по въпросите на литературата. Съзнанието за идейно-естетическо и методологическо преустройство завладява все по-широки кръгове. Тези обновителни процеси намират дълбоко отражение и в България. Толкова повече, че тук и атмосферата е била по-благоприятна за едно подобно теоретико-методологическо превъзрождаване.

Както е известно, у нас пролеткултът не бе успял да пусне по-дълбоки корени. Неколцината негови апологети своевременно срещнаха отпор у писатели и литературни дейци. Опирайки се на здравите национални материалистически традиции, на собствени прозрения или на чужд опит, те все по-ясно разбират, че с дотогавашните опростителски постановки, трактовки и схеми трудно могат да бъдат обяснени многообразните явления в литературата, да се създаде нова пълноценна революционно-пролетарска класика, да се използва наследството от миналото за целите на социалистическото движение, на назряващата социалистическа революция.

За настъпването на тези обновителни процеси в литературоведческото мислене в световен мащаб твърде благотворни се оказват обнародваните писма на Енгелс до М. Харкнес, както и изказванията му за Балзак, за драмата на Ласал, за реализма, за типичното и т. н. В тая насока особена роля изиграват и наскоро обнародваните „Философски тетрадки“ на Ленин, статите му за Толстой и другите му изказвания, където намират практическа естетико-критическа реализация принципите на теория на отраженното. Сега вече окончателно рухва тезата, че Ленин уж не бил се занимавал с въпросите на изкуството. Става все по-ясно, че именно Ленин обогатява с нови принципи марксистическата методология, концепциите за същността и ролята на литературата, на изкуството изобщо. Все с по-голяма углъбеност започва да се разбира, че са далече от истинския марксизъм утвърждаваните с такава ревност вулгарносоциологически схващания за взаимоотношенията между литература и действителност, между социално битие и творческа дейност, между мироглед и художествен метод, между жизнена и художествена правда и т. н. — кардинални въпроси, без чието вярно осветление не е било възможно да бъде създадено голямо изкуство, да бъде изградена култура, съзвучна с всеобхватното социалистическо строителство.

За по-пълното разбиране и практическо осъзнаване на ленинските принципи особено съдействува и по-обстоятелственото запознаване с редица работи на Луначарски, който по онова време е един от най-проникновените тълкуватели на ленинското културно наследство. Особено показателна в това отношение е статията му „Ленин и литературознанието“ (1932). В нея намират углъбено осветление ленинското учение за познанието, за културата, за социално-историческите предпоставки на литературното развитие, както и относно критериите, от които следва да се съди за значимостта на едно художествено произведение, и т. н. Отсега нататък върху основата именно на ленинските постановки и указания за приемствеността в духовно-интелектуалния живот, за ролята на традициите и на новаторските завоевания, за партийността и народността, за природата на художествения образ, за своеобразието на художествената идейност и т. н. ще се развива социалистическата литература, марксистическата литературна критика. И то не само в съветската страна. По думите на съветския учен-литератор А. Метченко никой теоретик, критик и писател не е бил в състояние да окаже такова въздействие върху цялостния литературен процес, както работите на Ленин. (Срв. Советское литературоведение за пятьдесят лет. М., 1967.) Разбира се, докато напълно и цялостно бъдат реализирани тези ленински принципи, докато се осъзнае тяхната същност и намери художествен израз в литературата, докато напълно възтържествува социалистическият реализъм като теория и практика — и в Съветския съюз, и в България, пък и в световен мащаб, били са необходими още много и много усилия. Пътят на пълното ленинизирание на духовния живот е бил извънредно сложен. Трябвало е да бъдат преодолявани рецидиви и предубеждения от различно естество.

През какви перипетии преминава този процес в нашата страна? Какви са по-характерните явления в тая насока?

Макар и през 20-те години, както вече бе посочено, българската социалистическа художествена и теоретико-критическа мисъл да бе в безспорен възход, сега, в началото на третото десетилетие, тя става извънредно интензивна, разширява своя терен, стреми се да бъде в крак с най-новите завоевания и тенденции на марксистското учение и изискванията на социалистическата революция. В партийния и прогресивния печат все по-често се появяват статии, в които се третират въпроси както от творчески-организационен, така и от теоретико-методологически, критико-оценъчен или художествено-

практически характер. Литератори като Т. Павлов, Сава Гановски, Хр. Радевски, Г. Караславов, М. Марчевски, Л. Стоянов, Мл. Исаев, Ив. Руж, Б. Делчев, П. Буюклиев и мнозина други започват да излизат все по-често със статии по едни от най-актуалните теоретико-критически и художествено-практически проблеми на времето. И когато подхващат въпроса за състоянието и перспективите на революционно-пролетарската ни литература, и когато обосновават нейната новаторска идейност, и когато говорят за възходящата съветска литература, за новаторските процеси в нея, и когато се стремят да проявяват едно по-творческо отношение към литературното наследство, и когато призовават към обединяване на демократичните, антифашистките настроени писатели и т. н. и т. н., всякога се чувствуват усилия за преодоляване на вулгаризаторските схеми и сектантски концепции относно социалистическото изкуство. Все по-ярко се открояват тенденциите за едно по-цялостно осъзнаване и прилагане на ленинските принципи както по отношение същността и задачите на бързо развиващата се българска социалистическа литература, така и относно националното ни културно наследство и изобщо относно своеобразието на художествената дейност. В тая насока особено ценен се оказва опитът на дотогавашната революционно-пролетарска литература, творчеството на Смирненски, на писателите-септемврийци, както и все по-растящите социално-политически противоречия, които отрезвяват голяма част от българската творческа интелигенция, насочват я към социалистическото движение.

Тези обществено-исторически обусловени процеси, твърде сложни и противоречиви, се открояват релефно на страниците на периодичния печат, особено във в. „РЛФ“, основан през 1929 г. като литературен орган на Българската комунистическа партия. Този седмичник в продължение на около три години групира около себе си почти всички писатели и литератори-комунисти, става най-авторитетната трибуна на революционно-пролетарската литература, на марксистическата критическа и общоидеологическа мисъл. (Вж. В. Колевски. РЛФ — борец за партийна литература, 1964.) Макар в началото и редакцията, и някои от сътрудниците да плащат известна дан на все още непреодолени теснотини схващания, на вулгарносоциологически рецидиви, вестникът наистина изиграва благотворна роля в усилията за ленинизирание на литературния фронт, за развитието на социалистическата литература. Заслужава да се подчертае и друго — чрез в. „РЛФ“ българската социалистическо-революционна литература става достойна и на световната прогресивна и комунистическа общественост, а българските читатели имат възможност да се сродят по-нашироко със съветската литература, с революционно-пролетарската литература в редица други страни. Чрез взаимна размяна на подобни издания и информации с творчески обединения и съюзи в други европейски страни българската литература се включва в общите процеси, извели към новия, ленинския етап в развитието на марксистическата естетика и критика. Но за това ще стане дума по-нататък.

Още в уводната статия на първия брой на „РЛФ“, написана от Т. Павлов — „Класова и човешка култура“, — се прави сериозен опит да се характеризира същността на раждащата се нова литература, да се определи мястото ѝ в по-нататъшното обществено и културно развитие. А въпроси от подобен характер се подхващат и в други статии. Така например, като отхвърля твърденията на буржоазно-идеалистическата естетика за „божествения“ характер на литературата, П. Буюклиев пише, че по този въпрос пролетариатът мисли точно обратното: писателят не слиза от звездите, а се ражда и формира сред хората, пие от горчивата чаша на живота, заедно със „своите братя сиромаси“ твори историята и чрез перото си художествено преосмисля борбата за социал-

на справедливост (РЛФ, бр. 2). А на друго място, като подхваща въпроса за свободата на писателя — по който въпрос буржоазията и тогава твърде много е спекулирала, — Буюклиев подчертава, че в общество, което се състои от различни класи и съсловия, от буржоа и пролетарии, които „непрестанно са водили и водят борба помежду си, правили са революции и са тласкали историята напред, чудно е как могат да се намерят хора да твърдят тая глупост, че имало независими писатели“ (РЛФ, бр. 5).

В други статии аргументирано се оборват твърденията на някои, че прокарването на партийна идейност уж отнемала свободата на писателя. Многократно се обосновава, че въздъшената сила на социалистическия идеал зависи от това, доколко той е прераснал в естетически, доколко новият герой — съвременникът на епохата, е станал носител на тоя нов естетически идеал, доколко живее с борческия патос на революционизиращите се маси. И тази истина вече се разбирала от основното ядро пролетарски творци — заключава авторът. По същото време се появява и статия на Г. Бакалов на страниците на „Литературна газета“ (бр. 62, 29. XII.1930), в която се казва, че пролетарската поезия вече е преодоляла настроенията на покруса и болка, на резигнация и мрачни видения, породени от погрома на Септемврийското въстание, че с все по-голяма борбеност опоектизира перспективите на идващата революция. В тая литература вече „пулсира пълнокръвният живот на широкия подем на трудещите се маси в България“ — четем в тая интересна статия. И тук критикът-марксист проявява верни разбирания относно идейно-естетическите процеси, свързани с разцвета на социалистическата литература.

Постепенно, но все по-целестремено расте и съзнанието за необходимостта да бъдат теоретически осветлени новите черти на литературния процес в тяхната идеологическа и естетическа същност. С оглед на това редакцията на „РЛФ“ обещава да разработи и публикува статии по такива въпроси като класовост в изкуството, партийност в пролетарската литература, ленинизъм и теснячество, буржоазно и пролетарско изкуство и критика и т.н. Приканват се всички литературни работници да вземат участие в обсъждането на тези принципиални въпроси, като се разкритикуват досега допусканите грешки, за да настъпи преустройство в пролетарско-революционното художествено и теоретико-критическо мислене. По думите на Бакалов чрез „РЛФ“ именно проблемът за партийността вече се поставя и разглежда като основна черта на пролетарската литература.

Мнозина започват да реагират и срещу все още тематичната ограниченост на значителна част от онова, което се появява на пролетарския литературен фронт. Така Хр. Радевски например направо заявява, че пролетарската литература не може да се развива в никакви схематични рамки, да възсъздава само онова, което става във фабриката, в клуба или по време на стачка, а да изпуска от художественото ползрение богатата гама на живота, на човешкото битие. Стереотипните образи на непоколебими борци следва да бъдат заменени от живи хора с положителните и отрицателните им черти, с идейно-психологическите им колебания и човешки страсти, с неизбежната нравствено-философска конфликтност, съпътстващи раждането на новото. Срещу голята тезисност, срещу предпоставените идеи и схематична образност нееднократно реагира и Г. Караславов.

За все по-углъбеното осъзнаване на необходимостта да бъде разширен идейно-естетическият хоризонт на писателите-комунисти и антифашисти благотворна роля играе и общуването със съветската литература, както и с революционно-пролетарската литература на редица други страни. Както на страниците на „РЛФ“, така и на другите прогресивни издания все по-често започват да се появяват статии от Ленин и за Ленин, от Луначарски, изказвания на Горки,

Маяковски, Тихонов и др. Зачестяват и статии, посветени било на отделни съветски писатели, било на процесите, характерни за съветската литература — „Пътища на съветската поезия“ — така онасловава Хр. Радевски статията си, печатана в бр. 106 на „РЛФ“. В нея се характеризират идейно-естетическите позиции на тая поезия, като се отхвърлят раповските и троцкистки трактовки. Защищават се някои от онези писатели, които са били критикувани от левосектантски и вулгарносоциологически позиции.

През 1930 г. писателите-комунисти около „РЛФ“ се обособяват като секция на новосъздадената международна организация на революционните писатели със седалище Москва. Това довежда до още по-широко общуване със световната социалистическа литература. Започват да се появяват все по-често и преводи на творби от големи европейски прогресивни писатели. След съветските най-интензивни са връзките с немските писатели, организирани в Съюза на германските пролетарски писатели. А това още повече утвърждава съзнанието сред българските творци, че са част от общия, от световния пролетарски фронт. В бр. 29 на „РЛФ“ дори излиза статия под наслов „Пролетарската литература — международна литература“, в която се обосновава необходимостта от близко сътрудничество между писателите в отделните страни. Бюро на МОРП помага на редакцията на „РЛФ“ да преодолее окончателно някои сектантски възгледи, особено по отношение ролята на тъй наречените „писатели-спътници“. В статията на унгарския литератор Белла Иллеш — секретар на МОРП, печатана в „РЛФ“, категорично се поставя въпросът за използване на силите и на непролетарските, но демократично настроени писатели в общата борба срещу реакционната буржоазна система. Един въпрос, който, макар и отдавна повдиган от някои български дейци, едва сега ще намери своето разрешение. От друга страна, по страниците на „РЛФ“ все по-често се появяват протести срещу преследвания на наши или чужди писатели.

Тази международна солидарност вдъхва нови сили у борците за революционно-пролетарска литература, за социалистическо общество.

При несъмнения подем на марксистическото литературно мислене все още много въпроси били разглеждани във вулгарносоциологическа светлина, особено що се касаело до националното художествено наследство. Партийното ръководство продължавало да стои на сектантски позиции по редица страни на творческата дейност. Макар от години вече да са се сочили слабите страни на Плехановата методология, несъстоятелността на застъпваните от него „икономическо-психологически“ постулати за литературата, тяхното окончателно преодоляване се оказва дълъг и нелек процес. Отделни дейци продължавали да робуват на тях. Безспорният авторитет на видния марксист още е държал в респект неколцина и сред българските писатели. Така например пионерът на българската социалистическа литература Д. Полянов продължавал от страниците на редактираното от него сп. „Наковалия“ ревностно да препечатва с късна дата статии от някои съветски автори, сторонници на РАПП или на пролеткулта. Дори се осмелява да издигне лозунга „Назад към Плеханов“, и то в един момент на ускорено ленинизирание на литературното мислене. Полянов е продължавал да живее с мисълта, че Плеханов именно, а не Ленин прилагал най-пълно марксизма в литературознанието. Разбира се, подобни схващания не са могли да не срещнат отпор от страна на мнозинството писатели и литератори-комунисти. Разгръща се и цяла дискусия. В тая дискусия, която свидетелства за ръста на българската марксистическа критика, за усилия да се застане на ленински позиции по отношение на духовно-интелектуалната дейност, ярко се откроява статията „Диалектическият материализъм и литературата“ от Трудин (Сава Гановски — РЛФ, бр. 61, 1931). В личен разговор авторът приз-

на, че статията е писана още през 1927 г. и е печатана в сп. „Знаме на труда“, но сега тя отново се явява много навременна. В нея нашироко и теоретически угълбено се говори за значението на Ленин и в областта на художествената дейност, за необходимостта от преодоляване на Плехановите вулгаризаторски възгледи и ленинизирани на цялостния литературен фронт. За да могат обаче да се видят огромните заслуги на Ленин като теоретик и критик на литературата и изкуството въобще, трябва да се имат пред вид не само специалните му статии и изказвания в тая област, а и другите му философски трудове, да се държи сметка за разбиранията му относно значението на диалектическия и историческия материализъм в духовно-творческата област, както и изказванията му по въпросите на етиката, на културата и културната революция, на теория на отражението, на борбата му против йероглифната теория на Плеханов и т. н. „Само така ние можем да решим въпроса за грешките на Плеханов в областта на литературата, естетиката, ленинизиранието на литературния фронт и поставянето на тоя фронт на висотата, която искат политическите и теоретическите интереси на пролетариата“ — пише Трудин. При това авторът специално подчертава, че новият етап на революционно-пролетарската борба изисква преустройство не само на философския, но и на литературния фронт. „И на литературния фронт трябва да се поведе борба с всички видове опортюнизъм, за неговото действително борческо активизиране, т. е. за неговото ленинизирание. Пред пролетарската литература особеният етап на борбата, който преживяваме, поставя огромни задачи, решението, осъществяването на които има огромно теоретическо и политическо значение.“ Тая статия сякаш се явява синтез на онова, което вече е зряло у мнозина. По широтата и категоричността, с които се поставят въпросите, тя наистина представлява ново явление в марксистическото литературно мислене у нас. В нея въпросите на литературата се разглеждат в органическа връзка с обществено-политическите и идеологическите процеси и потребности. С яснота и убеденост се определя и насочват на по-нататъшните усилия за окончателното преодоляване на Плехановата „ортодоксия“, като се усвоява естетическото наследство на Ленин, за да може литературно-художествената и литературно-научната дейност да се превърне в още по-дейно и боеспособно оръжие на социалистическата революция.

С подобна статия във връзка с разгърнатата се дискусия — Плеханов или Ленин, излиза и Тодор Павлов. „И на философския фронт“ — така той озаглавява статията си (в. Ехо, 4. I. 1932). В нея авторът с известно учудване пише: „Тая година например се чу повикът: „Назад към Плеханов!“ (В изкуствоведението макар). Значи връщане от ленинските теоретически позиции към ония на Плеханова! Доживяхме и това, и то след пълната победа именно на ленинизма във философската дискусия в Съветския съюз. Ценното у Плеханов никой никога не е отричал, най-малко сам Ленин. Но издигнатият от „Наковалня“ лозунг „Назад към Плеханов!“ не е признак само на изостаналост в сравнение с развитието на теоретичната мисъл в СССР, но е признак и на неизкоренени социалдемократически недъзи в редакцията на „Наковалня“, както и у всички ония, които вземат нейната страна в борбата ѝ срещу всеки дръзнал да поиска реорганизирането и подобриенето на списанието.“

И други статии излизат по онова време все по въпроса за необходимостта от ленинизирание на литературния фронт. Дори и самият Полянов, след като узнава, че съветските автори, на които се е опирал в защитата си на Плеханов, са били остро критикувани в СССР, се е почувствувал напълно обезоръжен. Принуден е да признае, че застъпил подобни позиции, защото искал да спазва линията, която ръководството на партията по онова време следвала. Така и онаследява статията си отговор „Преди всичко партията“, в която иска да обясни защо се е обявил в защита на Плеханов (сп. Наковалня, 27. I. 1932).

В резултат на широкото обсъждане на същността и предпоставките на по-нататъшното развитие на революционно-пролетарската литература и марксистическа критика все повече внимание започва да се отделя и на специфичните въпроси на художествената дейност. Умножават се статии, в които се прави опит да бъдат обосновани идейно-естетическите и художествено-практическите принципи на социалистическата литература, на нейния език и стил, на художествената ѝ образност и творчески метод, на тематичния ѝ обсега, на емоционалния ѝ патос и т. н. Интересно е да се подчертае, че тези въпроси повдигат преди всичко самите писатели — Хр. Радевски, Г. Караславов, Мл. Исаев, Ив. Руж и други, въобще хората, които творят самата социалистическа литература от онова време. Те се оказват особено чувствителни и към нейната теоретическа проблематика. Очевидно — неслучайно в бр. 27 на „РЛФ“ се появява редакционна статия под наслов: „Критиката трябва да организира и ръководи!“ В нея между другото четем: „Ние имаме вече произведения, въз основа на които можем конкретно, на практика да поставим на разрешение ред въпроси в нашата пролетарска и трудовоборческа литература. Но нашата критика — дебело подчертаваме това, — доколкото я имаме, свършено недостатъчно, почти никога не засяга основните въпроси на нашата пролетарска литература, като въпроса за творческия метод, въпроса за стила, за реализма.“ А повдигането на подобни въпроси вече говори за едно безспорно разширяване на теоретико-естетическата култура на пролетарските ни писатели, които не се задоволяват с най-общите идеологически и политически въпроси. Все повече съзнават и необходимостта да бъдат осветлени и по-специфичните страни на творческия процес, както и ония проблеми, свързани с оценъчните критерии, от които следва да се пристъпва към литературата.

С постепенното преодоляване на Плехановата „ортодоксия“, на сектантството изобщо правилно разрешение получава и отдавна обсъжданият въпрос за единия фронт на всички честномислещи, антифашистки настроени писатели. След много разговори и дискусии този въпрос бива решен в духа на ленинските указания. През 1932 г. бива учреден „Съюз на трудовоборческите писатели“, наречен така по цензурни съображения. Обединяващ почти всички прогресивни хора на перото, които ненавиждали фашизма и са се обявявали в защита на съветската литература и култура, този съюз изиграва извънредно благотворна роля за по-нататъшното развитие на българската демократическа, антифашистка, революционна борческа литература. В уводната програмна статия на неговия орган — „Фронт на трудовоборческите писатели“ (бр. 1, 1932) се казва: „Ние, трудовоборческите писатели в България, ратуваме именно за това изкуство (изкуството на възходящия пролетариат.) Без разлика на идейните си възгледи, без разлика на методологически подстъп към работата си ние — обединени в името на идеята за освобождението на трудещите се от капиталистически гнет — творим и ще творим изкуство, което отразява, вдъхновява и организира техните борби. Под знака на пролетарския възход, в крак с ежедневните борби на трудовите маси ние се борим и ще се борим със средствата на изкуството за преустройството на света, за социализъм.“ А в апела, отправен към писателите за включване в новоизградения съюз (апелът е печатан в „РЛФ“, бр. 79, подписан от секретаря на съюза Д. Хаджилиев), между другото четем, че при изострените класови противоречия в международен и национален мащаб, при растящия фашистки терор, от една страна, и буйния подем на трудещите се работнически и селски маси, от друга, писателите не могат да останат неми зрители на гигантския двубой между реакцията и борбата за хляб, между миналото и настоящето; те трябва да обединят силите си и воюват на фронта на труда и прогреса.

Тая широка програма наистина обединява писателите, насочва усилията им към създаване на революционно-борческа, критико-изобличителна литература, към литература, която опоектизира герои, тръгнали по пътя на борбата за извоюване на социална свобода, на човешко щастие. Изобщо плодотворните усилия да бъдат привлечени всички честни творци да работят в името на революцията, в името на новото революционно изкуство бележат една от най-светлите страници в борбата за осъществяване на ленинските принципи в областта на културата. Защото наистина немалко са онези творци, които, вслушвайки се в този повик на времето, заработват с нови сили и се домогват до значителни художествени и теоретически завоевания.

В тая насока показателно е поведението на Иван Мешев. Макар още през 20-те години да се бе изявил като критик с марксистически възгледи, по-късно пътят му е съпроводен с немалко криволичения и противоречия. Сега обаче, в процеса на общото идеологическо и естетическо отрезвяване и съзряване, той отново настойчиво ще заработи за създаване на изкуство, близко до живота. Влиза в спор с апологетите на естетизма и индивидуализма, групирани около сп. „Златорог“. В статията си „Естетическата насока след войните“ Мешев пише: „Нашата художествена литература, за да продължи развитието си, трябва отново да се свърже с обществено-борческата си традиция, но вече осъвременена и революционизирана, което в същност означава пълно преодоляване на индивидуализма и национализма в златорожската му фаза. Новият ѝ етап, синтезиращ цялото ѝ досегашно развитие и богатство откъм мотиви и художествени средства, едновременно дълбоко традиционен и остро съвременен (от Хр. Ботев и Пенчо Славейков до Хр. Смирненски и Гео Милев), е *трудовоспътническият*.“ Статията, писана през 1933 г., макар и нелишена от отделни несъстоятелни съждения, по основен патос цели да докаже, че бъдещето принадлежи на социално-борческата литература, създавана както от пролетарската, така и от антибуржоазната, антифашистката интелигенция. Разцветът на тая литература критикът с основание поставя и във връзка с умнението да се използват прогресивните традиции от миналото — съждения, каквито много рядко можеха да бъдат срещнати в предходното десетилетие.

Примерът на толкова много хора на перото — Брюсов, Блок и др. в Русия, Гео Милев, Хр. Ясенев в България — също така потвърждавал жизнената политическа и идеологическа необходимост да се умножат усилията, за да бъдат подпомогнати и онези, които все още не съзнавали класовата борба като предпоставка за осъществяване на хуманитарните идеи, от които са се вдъхновявали, идеи, които в крайна сметка трябвало да доведат до освобождаване на човека от веригите на експлоатацията и потисничеството. Изобщо чрез своя орган „Фронт“ Съюзът на трудовоборческите писатели стимулира, насърчава развитието на революционно-борческата литература, на марксистическа критика. Наред със статии и творби от български автори тук срещаме препечатани и работи от съветски автори и източници. Статии, изказвания на Горки, на Луначарски и на други съветски автори, появяващи се често на страниците на в. „Фронт“, пък и в другия прогресивен печат, служили като ориентир на честната българска интелигенция в усилията ѝ да създава изкуство, изпълнено с ненавист към фашизма, с борческа непримиримост към всичко ретроградно в обществения и културния живот (вж. подробно Съветската литература в България 1918—1944 г., под ред. на Ст. Божков, Ст. Стоименов и Хр. Дудевски).

Ако през предходното десетилетие социалистическата литература все още набира сили, търси свой терен, макар да се бе изявила така бляскаво в творчеството на Смирненски и на писателите „септемврийци“, то сега, през 30-те години, тя вече определя основните координати на националния лите-

ратурен процес. Въпреки всички ограничения и спънки, дори и когато в началото на десетилетието на власт е народният блок, който се мъчи да „играе на демокрация“, за да се установи отново свирепа цензура след военния преврат през 1934 г., социалистическите идеи вникват все по-надълбоко сред народните маси, съзнанието за реакционната същност на буржоазния строй, за необходимостта от създаване на ново общество, когато ще могат да се разгърнат свободно творческите възможности на човека, да процъфтява истинска народна литература и култура, непрестанно укрепва. Борецът за такова именно общество става основен герой в литературата, пресъздаван и със средствата на поезията, и с тези на белетристиката. Наред със стиховете, разказите, очерците, фейлетоните и други жанрови форми, печатани на страниците на прогресивните периодични издания, излизат и отделни стихосбирки, повести, романи, сборници с разкази, сътворени изцяло върху принципите на социалистическия реализъм. Тогава именно се утвърждават едни от най-талантливите поети и белетристи — Хр. Радевски, Мл. Исаев, Н. Ланков, Крум Пенев, Н. Вапцаров, Кр. Велков, Г. Караславов, Л. Стоянов, О. Василев и мнозина други, създали едни от най-хубавите си произведения. В тях се критикува и изобличава буржоазната система с нейните обществени и нравствени устои, с вълчите закони и антихуманни принципи, възпяват се благородните пориви и дела на хората, направили от революционната борба съдържание и смисъл на живота си, устремени към извоюване на справедлив човешки живот. Тези произведения определят облика на тогавашната българска литература. Безспорни завоевания на социалистическо-реалистическата художествена мисъл те дават възможност да бъде и теоретически осмислен опитът на талантливите им автори, да се обоснове като естетическа система, разкриваща необозрими творчески възможности. И ние наблюдаваме как с всяка година се умножават критико-теоретическите статии, рецензиите, отзивите за едни или други творби. Налице е едно истинско взаимодействие между художествени и критико-естетически изяви, еднакво полезно и за художествената, и за научната мисъл. Несъмнено това взаимодействие е един от факторите за процъфтяване на социалистическата литература, на марксистическата критика.

За по-нататъшното разширяване и задълбочаване на обновителните процеси в областта на литературознанието свидетелствува и дейността на Г. Бакалов през тия години. Живял дълго време като политически емигрант в съветската столица, и то в един момент, когато започва усилено настъпление срещу вулгарносоциологическите теории, той започва да осъзнава новите насоки на марксистическото мислене в литературната област. Наскоро след завръщането си в България през пролетта на 1932 г. в писмо до своя близък съмишленик Ст. Ноков Бакалов говори за разгромяването на меншевизма в Русия, за интензивното идеологическо и естетическо преустройство, което стремително настъпвало и в България. „Усилено се разбива идейният фронт във всички области, преустройствата се на ленински релси. Истинско щастие е да се живее в днешно време въпреки страхотността на фашисткия режим. Бляновете на младините ни се осъществяват — не без наше съдействие.“ Със свойствения си ентузиазъм самият Бакалов се включва в борбата за излизане на нови методологически подстъпи, дава пример на критична самопреценка, на безпощаден анализ на много от застъпваните дотогава и от самия него възгледи и разбирания.

Сега от темпераментното му перо започват да излизат статии, които, събрани в специална брошура под наслов „Против меншевизма в литературознанието“ (1934), говорят за новия етап, в който встъпва самият Бакалов в усилията да застане на ленински позиции по проблемите на литературата

и изобщо по проблемите на културно-историческото развитие. Но статиите са показателни не само за преустройството на техния автор, но и изобщо за обновителните процеси, извели марксистическия литературен фронт на по-висок, на ленински етап.

Още когато се появява статията на Трудин — „Диалектическият материализъм и литературата“, Бакалов отправя „отворено писмо“ до автора, в което подчертава, че повдигнатият от него въпрос за ленинизирание на литературния фронт е извънредно навременен, актуален. „Литературният участък не може и не бива да остане надире от общия фронт на пролетарската класова борба. Не плехановският меншеvizъм, а борческият марксизъм-ленинизъм носи на знамената си победа“ — заявява Бакалов.

Работата „Против меншеvizма в литературоведението“ има характер на критическа равностетка на изминатия път и на платформа към нови идейно-естетически хоризонти; тя е и критика към онези, които все още не осъзнавали историческата повеля за преодоляване на Плеханов. Без да отхвърля изцяло огромните му заслуги, Бакалов характеризира слабите страни на неговата методология — проявили се най-вече в пренебрегването на историческия подход при оценка на литературните явления, в неразбиране на диалектическото взаимоотношение между форма и съдържание, в проявения обективизъм — несъвместими с принципите на ленинската партийност. Като съпоставя и анализира писаното от Плеханов и Ленин за Толстой и Горки, Бакалов извежда онези методологически принципи, които единствено дават възможност да се стигне до явна оценка на сложните литературни явления и на още по-сложните и противоречиви творчески личности, до явно обяснение на различните компоненти на творческия процес, на традиционното и новаторското в революционно-пролетарската литература. И в светлината на направената критика на Плехановия меншеvizъм и на аргументираната защита на ленинските принципи Бакалов разглежда и собствените си грешки в дотогавашната си критическа и теоретическа дейност. Заслужава внимание обстоятелството, че в тази си самокритична преценка той съзнава взаимобусловеността между предишните му политически и общоидеологически позиции, от една страна, и критико-естетическите му трактовки — от друга. Разбира се, неправилно би било да се отъждествяват механически политическите позиции с литературно-критическата практика на Бакалов. Защото свидетели сме на редица противоречия и в едната, и в другата насока. И преди, когато е робувал на плехановския философски и естетически кодекс, той е давал верни оценки на писатели и произведения, особено на революционно-пролетарската литература. А и сега, след категоричните му заявления за необходимостта от пълно възприемане и реализиране на ленинските принципи, той не ще съумее да ги приложи в пълнота. В отделни случаи продължават да се проявяват някои рецидиви, свойствени за предишната му дейност. Но обновителният процес е неумолимо настъпателен. Това личи и от списанията, които редактира в периода 1932—1935 г. — „Звезда“ и „Нова литература“, където се стреми да следва новата методологическа линия, без винаги това да му се удава, най-вече по отношение на българските писатели-реалисти. На страниците на тези списания се появяват множество рецензии за произведения на български и руски автори, статии по теоретически въпроси както от класиците на марксизма, така и от съветски литературоведи. За сътрудници са привлечени почти всички прогресивни литературни дейци. „Като литературно списание ние ще съдействуваме за укрепването и развоя на пролетарската литература и за приближаването на левоборческите, спътнишките писатели към съюзничество и дори към прехвърляне върху релсите на проле-

тарската идеология и творчество. . . — четем в бр. 2 на „Звезда“ от 1932 г. И следва да се признае, че списанието наистина изпълнява тази роля.

Както в предходните години, и сега българската марксистическа мисъл се вмесва в разговори и дискусии, водени било в Съветския съюз, било в други страни. Проблемите на революционно-пролетарската литература, на марксистическата естетика и критика в тяхното непрестанно развитие — и в национален, и в по-широк международен мащаб — стоят винаги пред погледа на българските литературни дейци. Много от онова, което излиза в чужбина за Ленин, както и трудовете му са предмет на разглеждане под най-различни форми и аспекти с оглед на потребностите на литературния ни живот.

След провеждането на Първия конгрес на съветските писатели през 1934 г. въпросите за същността на метода на социалистическия реализъм започват да занимават все по-системно българските литератори. Наред с препечатването на редица статии от съветски автори по тези въпроси пишат и български писатели. Така в статията си „Новият реализъм и нашата литература“ (сп. Нова литература, кн. 6, 1935) Ив. Руж прави опит да очертае общото и своеобразното между критическия и социалистическия реализъм, говори за същността на типичното, изказва интересни мисли за литературния език, като конкретизира съжденията си върху произведения на Г. Караславов, Кр. Велков и други революционно-пролетарски писатели. Основната мисъл на Руж е да обоснове приемствеността на новия социалистическо-реалистически художествен метод с творчеството на такива писатели-реалисти като Л. Каравелов, Ив. Вазов, Алеко Константинов и др. — нещо, което не можеше да се срещне често в предходните години.

Появяват се и статии, в които се говори за партийността и народността, за идеологическите и естетическите основи на литературата, на литературната критика и теория. Явно личи стремежът да се следват ленинските принципи. Поставя се и въпросът за националното своеобразие на социалистическата литература, за връзката ѝ с предходните народности традиции. Интернационалното и националното започват да се разглеждат в тяхната диалектическа взаимоотношеност. Само няколко месеца след конгреса на съветските писатели в. „Литературен преглед“ организира и дискусия по проблемите на социалистическия реализъм. В появилите се статии авторите правят опит да изяснят някои от предпоставките и изискванията на новия метод, както и отношението му към критическия реализъм и романтизма, към наследството изобщо. Така например М. Марчевски, завърнал се наскоро от съветската страна, в статията си „Да овладеем литературното наследство“ (Литературен преглед, бр. 21, 1934), като се опира и върху писаното от Ленин, заявява, че новият социалистическо-реалистически метод не трябва да се противопоставя на предходните методи. Всяка литература, бидейки конкретно-исторически определена, се изгражда и върху предходните завоевания. „Нашите писатели, особено младите, трябва да изучат цялата досегашна култура, създадена от човечеството, и посредством диалектическия метод, като отделят зърното от плевата, да се поучат от опита на миналото, за да го използват за своята творческа работа. . . Големите писатели са били и са най-културните хора на своето време. Пушкин, Гогол, Чернишевски, Добролюбов, Тургенев, Толстой, Горки и др. — това са най-културните хора на своята епоха. Именно те трябва да ни служат за пример в това отношение.“ Макар методът на социалистическия реализъм да се схваща все още само в определени аспекти, неговата диалектическа същност започва да се осъзнава от повече хора на перото. Те разбират, че трябва да се познава животът в неговото многообразие, да се съглеждат тенденциите на бъдещето, да се овладява новата поетика.

Разбира се, както Караславов и Радевски, така и другите ратници за пълноценна социалистическа литература, апелирайки за по-високо художествено качество, нито за момент не са подценявали нейната идеологическа същност. Така например, вземайки повод от твърденията на буржоазните литератори, че от художника се искало преди всичко да бъде искрен и да слуша гласа на сърцето си, да не служи на „предвзети идеи“, Радевски подчертава, че ако писателят не притежава здрава прогресивна идеология, и при цялата му искреност не може да се очаква значително произведение. „Без ясен ленински поглед върху живота, без познаване на основните движущи сили на историята от ленинско гледище, без окончателното преодоляване на остатъците от миналото в нас ние никога няма да съумеем да разкрием в своите произведения живота такъв, какъвто е, а не какъвто ни се рисува през призмата на нашето чувство и чистосърдечност.“

Може би начинът, по който е бил поставен въпросът за художественото качество, да е извикал основателни възражения у някои, но във всеки случай отсега нататък този въпрос се подхваща от все повече и повече писатели — творци на социалистически художествени произведения. Ето например в статията „Литературната 1935 г. — поуки и перспективи“, излязла пак в „Кормило“ (бр. 15, 1936 г.), Л. Стоянов, след като говори за поуците от Международния конгрес на писателите в защита на културата в Париж, обръща внимание върху необходимостта съвременните писатели да се „преизпълнят с размах на здравия критически реализъм на големите майстори от миналото“. Защото само онова произведение може да влияе върху общественото съзнание, „което не скрива истината, а безстрашно я изявява, не гони евтини ефекти, а дири същността, т. е. корена на злото“. И друго не по-маловажно: „То трябва да има качествена значимост, т. е. да не отстъпва от художествения принцип на формата и съдържанието едновременно, извлечени като опит и теория от най-съвършените образци на великите майстори; защото само високото качество действа върху колективното съзнание безусловно.“

Изобщо третото десетилетие на нашия век се характеризира с непознат дотогава подем на българската марксистическа критика, на социалистическата, антифашистката литература. В тяхното русло се включват все по-широк кръг писатели, които, без да бъдат комунисти, са живеели с прогресивни, демократични идеали, разобличавали са буржоазния строй, възприемали са съветската литература като литература на бъдещето. Преодолявайки различни увлечения, редица писатели стигат до социалистическия реализъм, застават на най-предните линии на антифашистката борба. Колко показателен е творческият път на Людмил Стоянов. Предишният символист сега страстно воюва за революционно-пролетарска литература, с теоретико-критическите си съждения чертае перспективите на социалистическото изкуство, а и сам твори подобна литература. Необходимо е изкуство, което да отразява усилията на човечеството да преустрои живота на трудови основи, да премахне всяка експлоатация и привилегии — пише Л. Стоянов. Още през 1933 г. той излиза с темпераментно написаната статия „Дайте достъп на съветската книга“, в която обвинява българските управници, че от страх от „болшевизма“ са наложили строга карантина спрямо съвременната руска литература и по този начин лишават българската интелигенция от възможността да следи нейния невиджан разцвет, отразяваща най-прогресивните идеи, извикваща възторга на световната демократична общественост.

С все по-голяма активност Л. Стоянов сътрудничи в революционно-пролетарския и демократичен печат, сам редактира прогресивните вестници „Щит“ и „Литературен преглед“, от перото му излизат бойки културно-публицистични и литературни статии, рецензии и други критико-оценъчни материа-

ли. Все по-страстно и непримиримо той воюва за утвърждаване на литературата, чужда на всякакви мистични и формалистични построения, критикува онези, които продължавали да създават произведения, лишени от прогресивна идейност, изпълнени с отвличена образност. Не един път писателят-антифашист надава тревога, че мнозина не разбират повелите на времето, не съзнават своята роля като „барометър на обществените настроения“, не създават творби, в които да пулсира животът, да струи идейност, целяща революционното изменение на социалната действителност. „Войните и последвалите събития разкриха илюзорността на индивидуалистичните и символистични канони — пише Л. Стоянов. — Нужна е лирика, която да отразява борбата за по-добро бъдеще на обезправеното човечество, нападнато от гарваните на реакцията, на насилието и произвола.“ Колкото е непримирим към литературата, лишена от идейно-социална жизненост, толкова писателят-антифашист сърадва и насърчава всеки, „чиято мисъл не коленичи пред стари идоли, но дръзко сменя маската на лъжата, разрязва канавата на живота, за да открие възлите на обществените противоречия.“ Очертавайки двете линии в тогавашната българска литература, Л. Стоянов обосновава разцвета и тържеството на прогресивно-революционната линия. С проникновение характеризира тази все по-утвърждаваща се литература в статията си „Ново изкуство.“ Вярно набелязва задачите на писателите в статията „Литературата е критика на живота, а не предмет на забава“.

Стотици са статиите на Л. Стоянов, писани през онова напрегнато десетилетие. Темпераментното му перо ту атакува, ту насърчава, призовава, обосновава обществените и естетическите начала, които трябва да следват писателите, за да отразяват обективното историческо развитие. При трактовката на литературните въпроси той умее да включи съждения и преценки за обществената действителност, да осъди проявите на фашизма и реакцията в различните области на живота, да предупреди за опасностите, да призове за обединяване на всички честни и демократични сили в борбата срещу фашисткото настъпление. Образната му мисъл, емоционалното слово, уместните сравнения, метафори, градации, богатството от стилно-езикови средства правят изложението увлекателно и вълнуващо, придават му особена революционно-действена сила. Все така темпераментно и убедително Л. Стоянов говори и от трибуните на световните конгреси в защита на мира, против войната в Париж и Мадрид през 1935 и 1937 г. На тези международни форуми той разкрива истината за богатата българска национална литература и култура, както и за издевателствата на буржоазната реакция над прогресивната мисъл. Защищава съветската литература, като подчертава нейното мощно влияние в България и в света. Застанал на историко-материалистически позиции, Л. Стоянов разбира и приемствеността в литературния процес, сочи необходимостта новата литература да използва завоеванията на миналото.

Така някогашният символист става един от стожерите на организацията на трудовоборческите писатели, един от най-активните дейци на разрастващото се антивоенно движение, прозява целия механизъм на експлоататорската буржоазна държава, натруфена с фалшиви етикети на културност и хуманност, указва на смъртната опасност, която носи настъпващият фашизъм за цялото човечество. „Фашизмът — язва на културата“ — така онаславява Л. Стоянов бележитата си статия от 1933 г., където образно очертава варварската фашистка идеология, която е противоположна на културата и прогреса. Това е една от най-смелите антифашистки статии, излезли в периодичния печат по това време, чийто критицизъм засяга обществените, културните, философските, естетическите, етичните устои на капиталистическото общество, навлязло в ерата на империализма.

Изобщо по страниците на периодичните издания „РЛФ“, „Фронт“, „Звезда“, „Нова литература“, „Щит“, „Литературен преглед“, „ЛИК“, „Кормило“, „Брод“, „Литературен критик“ и др., излизали през 30-те години, редактирани и списвани от писатели-комунисти и безпартийни, изпълняващи при онези условия често и ролята на партийни органи, се появяват материали от различно жанрово естество, които най-пълно характеризират съдържанието и насоката на литературния процес, както и общественно-политическата атмосфера на времето, красноречиво свидетелствуват за олевяването и социално-класовото осъзнаване на мнозина творци от различни поколения. (За дейността на тези периодични издания вж. подробно В. Колевски. Патосът на Октомври, 1967.) Обществено-гражданската и идейно-естетическа платформа на тези демократични издания е намерила може би синтетичен израз в обнародвания през 1934 г. във в. „Щит“ „Литературен манифест“, подписан от Л. Стоянов, Г. Караславов, М. Андонов и Н. Хрелков. Като очертават целите и задачите на вестника и на литературата изобщо, авторите на „манифеста“ заявяват, че ще се борят за „отхвърляне на принципа „изкуството за изкуството“ като принцип реакционен и неисторически; борба срещу фашизма, което значи *борба срещу войната*, тъй като и едно, и другото са израз на най-високи стадии в развитието на капитализма; признаването на съветската култура като единствена пазителка на най-ценното богатство на човешката мисъл.“ Цялата тази непозната интензивност на духовно-интелектуалния и общоидеологически живот, намерила израз в стотици културно-публицистични, теоретико-критически статии, в множество рецензии, в различни в жанрово отношение откъси, както и в не по-малко художествени творби в стихове и проза, работи, писани и излизали при най-неблагоприятни условия, под дебещото око на свирепата цензура, която непрестанно инкриминира и конфискува, всичко това определя обществения и духовния климат на времето, характерно с голям подем на марксистическата теория и социалистическата литература.

В целия този дълбоко всеобхватен обновителен процес на олевяване на народните маси, на творческата интелигенция, на ленинизиране на пролетарския литературен фронт неотклонно присъствува фигурата на Г. Бакалов. Както вече бе отбелязано, след завръщането си от съветската страна той се включва веднага в литературния живот, с рядка всеотдайност изпълнява мисията на организатор и учител на младата генерация пролетарски писатели. С присъщия му жар той продължава да разобличава апологетите на буржоазната литература, на формализма и естетизма. Макар да бе горчиво осъзнал и безкомпромисно преценил много от предишните си методологически схващания, все още над него продължават да тегнат някои догматични постулати от миналото, особено що се касае до оценката на националното културно наследство, пък и по някои черти на новата социалистическа литература, което се проявява и при тъй нар. „кормиловски спор“. Както и при някои други литератори, така и при Бакалов сложните взаимоотношения между светоглед и художествен метод все още не могат да намерят пълна реализация в практическата им критико-оценъчна дейност. В това отношение известна задържаща роля играе и курсът на тогавашното партийно ръководство, което все още не бе се освободило от някои тесняшко-сектантски предубеждения.

Когато обаче наскоро след Седмия конгрес на Коминтерна и бележития доклад на Г. Димитров процесът на болшевизация в Българската комунистическа партия се засилва, настъпва нов подем и на литературоведческия фронт. Започналото от години методологическо превъоръжаване се разгръща на още по-широк фронт, за да се приближи още по-плътено до ленинизма. Сега

и отдавна започналата теоретико-естетическа еволюция на Бакалов става много по-устремена, за което особено плодотворна се оказва беседата, която той има с генералния секретар на Коминтерна Г. Димитров в Москва през 1936 г. Героят от Лайпциг, който с такова проникновение обособява задачите на нагряващата социалистическа революция и необходимостта от единодействие на всички прогресивни сили, дава указания на стария литератор-марксист за насоките на бъдещата работа в полето на литературата, очертава някои от предпоставките, за да може социалистическата литературно-критическа и художествена мисъл да стане още по-действен фактор в идейно-политическото съзряване на народа. Под непосредното обаяние именно на този разговор и като изводи от него Бакалов пише бележитата си статия „Изобразете героичното“ (1936).

Макар да е бил принуден поради цензурните условия да прибегва до иносказателни изрази и думи, Бакалов призовава писателите да изобразяват героиката на непосредствената съвременност, да създават произведения, които да мобилизират съзнанието на масите, да се учат от примера на големите творци — Ботев, Смирненски, Горки. Подчертавайки своеобразието на героичното във всяка една епоха, обусловено от характера на борбата и идеалите на народа, Бакалов уточнява в какво се състои същността на героизма — предмет на опоетизиране. „Под героично ние разбираме не само блестящите, външните му прояви, не неговата феерия, а също така и не по-малко и неговото скромно ежедневие.“ Чрез изобразяване на героичното писателят трябва „да пробужда съзнанието, да тласка напред, да възпитава в борчески дух, да организира чувствата и мислите на пробуждането“. „Тъмният герой, когото Вазов описва в разказа под това заглавие, и подобни на него други непознати герои са не по-малко достойни за перото на писателя от други, имената на които ярко блестят. Писателят трябва да умее да търси, да намира и да вижда героичното навсякъде, дето се намира“ — пише Бакалов. Констатирайки, че героичното в българската литература след Смирненски и Гео Милев сякаш е станало приглушено, схематично, безжизнено, той призовава съвременния писател да напусне наблюдателските позиции, да се намеси активно във водовъртежа на живота, за да може да почувствува героиката на своето време. Тогава талантът ще намери своя път, ще преодолее пречките и ще „възвести настъпването на героичната епоха“. И заключава — „толкоз повече днес художественият реализъм би трябвало да намери своите средства да изобрази героизма на неудържимото пролетно пробуждане“. Така завършва тази бележита статия, разкриваща идейно-естетическа програма, незагубила нищо от своята актуалност и в наше време.

След „Против меншевизма в литературоведението“ тази статия е нова плодотворна крачка напред по пътя на усвояването на ленинските възгледи относно същност и задачи на социалистическото изкуство. Тук именно Бакалов се извисява най-високо в своето теоретико-методологическо развитие — един процес продължил години наред, без да може окончателно да завърши поради толкова ненавременната смърт, покосила неуморния воин на марксистическата мисъл през 1939 г. И онова, което създава през това извънредно динамично и плодотворно десетилетие, оказва мощно въздействие върху цялостния революционно-пролетарски литературен и общокултурен фронт. Оставайки и сега верен на критико-публицистичния си натюрел в статии и отзиви, в писания от всякакво естество, той осветлява теоретически и практически въпроси на литературната дейност, насочва към създаване на социално-борчески, революционно-действени художествени произведения. Все по-настойчиво говори за новаторската същност на социалистическия реализъм, макар да го схваща още само в определени аспекти, подчертава значението

на художествения образ, на индивидуализацията и типизацията на героя и т. н. Чрез всяка своя статия той иска да разчиства пътя, да гори всичко, което пречи на възхода на социалистическата литература. Разнообразните му в жанрово отношение работи носят нещо неповторимо, типично георгибакаловско, отличава се със своята публицистична страстност, с категорични присъди, с настойчиви призови да се работи в името на приближаващата се социалистическа революция. Бакалов разширява тематично и жанрово литературната критика, надхвърля нейните познати, привични граници. Неуморно и с рядко умение използва различни форми и подстъпи, за да превърне критико-оценъчната, културно-публицистичната дейност в могъщо и действено оръжие за борба срещу буржоазния строй, с неговите политически институции и духовни устои, за укрепване, възможване и процъфтяване на революционната социалистическа литература, очертаваща все по-категорично и убедително основните координати на цялостния национален художествен процес, на неговите по-нататъшни насоки и перспективи.

Дълголетни и самоотвержени са усилията за развитие и процъфтяване на революционно-пролетарската, социалистическо-реалистическа литература, за утвърждаване на историко-материалистически разбирания относно художествените и общокултурните явления, за формиране на марксистко-ленинско мислене по въпросите на естетиката, литературната история, теория и критика. Тези усилия изпълват със съдържание и смисъл живота на много и много писатели, литературни и културни дейци, направили от комунистическата идеология свое гражданско и духовно верую. Завоюваното от тях придобива толкова по-голяма историческа значимост, като се има пред вид условията, при които са работили, трудностите, които е трябвало да преодолеят, трудности и от общоидеологическо и политическо естество, и от естетически и психологически характер. При една твърде усложнена и противоречива вътрешна и международна обстановка, воювайки на няколко фронта — и срещу лагера на явния противник, и срещу онези, които са си наматали рухото на застъпници на народна литература, а и с погрешни теории и постановки вътре в социалистическото движение, срещу отклонения и предубеждения, плод на политическа и общоидеологическа незрелост, марксистското литературно мислене у нас все повече укрепва, за да излезе на най-предните подстъпи, домогвайки се до завоевания, които имат и много по-широко значение, представляват принос в развитието на марксистко-ленинския литературоведчески фронт изобщо. Тези сложни процеси на философско-естетическо, литературно-критическо и общометодологическо съзряване и извисяване намират сякаш най-пълен синтез и израз в дейността на Тодор Павлов през тези преломни години, когато борбата за възтържествуване на ленинското учение бележи своя апогей. Създаденото от Павлов през 30-те години очертава най-ярко и новия, ленински етап в цялостното развитие на социалистическия литературно-художествен и литературно-научен фронт, на естетическата мисъл изобщо.

След като още в началото на 20-те години бе се включил в литературния и научно-философския живот, проявявайки верни разбирания по едни от най-актуалните и дискусирани въпроси на времето, обявявайки се решително против явно сектантските и догматични възгледи, сега Т. Павлов става авторитетна, ръководна фигура по въпросите на литературата и естетиката. Неслучайно той е един от активните редактори на „РЛФ“, на чиито страници печата множество статии. Четиригодишният му престой в Съветския съюз (1932—1936) — време на най-оживени разговори и дискусии по методологическите въпроси на литературата, на литературознанието изобщо, за да се утвърдят ленинските принципи на духовно-интелектуалната област, се оказ-

ва извънредно плодотворен за философско-естетическото израстване на талантливия български марксист. Изявил се като един от най-проникновените тълкуватели на ленинската теория на отражението, върху нейните основи той разработва с особена интензивност въпросите на марксистко-ленинската естетика, литературна теория и критика, обогатявайки ги с прозрения и завоевания, които предвиждат напред материалистическата научна мисъл изобщо.

В многобройните трудове на Павлов от ония години намират вярно осветление едни от най-сложните въпроси, свързани с марксистко-ленинската теория на изкуството. И когато изучава теоретическото и художественото наследство от миналото, и когато анализира литературните явления, свързани със социалистическото движение, с борбата на революционния пролетариат, на широките трудови маси, и когато търси обективно-историческите и индивидуално-психологическите предпоставки на творческата дейност, той винаги държи сметка за задачите на общоидеологическия фронт. За школувания марксист съществува диалектическа взаимобусловеност между общественото и художественото развитие. Историко-литературният процес следва определени закономерности, които не могат да бъдат пренебрегвани, ако искаме да разберем правилно както създаденото в миналото, така и онова, което се ражда пред очите ни. И едното, и другото участва във формирането на съвременника, на бореца за социалистическо общество. Оттук и задължението ни те да бъдат изследвани с еднаква философско-естетическа угъбеност, научни критерии и художествен усет.

За пръв път тези му търсения, прозрения и завоевания намират по-цялостно синтетично изложение в големия му труд „Обща теория на изкуството“. Основни въпроси на естетиката“, излязла през 1937 г. Един труд, който представлява значително явление изобщо в марксистко-ленинската теория на изкуството и който дава основни ориентири на всички, които са искали да служат на борбата за революционно изменение на света, за осъществяване идеите на комунизма чрез средствата на художественото слово, на критико-оценчната, на литературоведческата дейност.

Павлов винаги тръгва от неизменното си убеждение, че само върху основата на материалистическата диалектика и марксистко-ленинското учение могат да бъдат постигнати плодотворни резултати при осветляване на въпросите на литературата и литературознанието, на принципите и задачите на естетиката като самостоятелна дисциплина, изведена от многовековния исторически опит и съвременното състояние на изкуството. При него критикът и теоретикът, методологът и естетикът се преливат естествено и често в работите му е трудно да се разграничи къде свършва единият и започва другият. Цялата му литературоведческа дейност е подхранена и стимулирана от съзнанието за научната, обществената и идеологическата необходимост да бъдат осветлени закономерностите на художественото развитие, да бъде разкрито своеобразието на литературата и на изкуството изобщо като специфична форма на познание и формиране на човешката личност, като незаменимо боепособно оръжие за спечелване умовете и сърцата на хората.

Една от основните мисли, която пронизва литературоведческите трудове на Павлов, е ленинската постановка, която определя изкуството като „субективен образ на обективните неща“. От което логически следва, че когато се разглеждат неговите феномени, не трябва да се подценява нито значението на реалната действителност, нито ролята на творческото дарование, защото те са в неизменно взаимодействие. За да може литературата, изкуството изобщо да изпълнява своята преобразуваща, познавателна и възпитателна роля, то трябва „да дава верни, правдиви образи на обективната материал-

на действителност“, да ги дава винаги „не обективистично, не сухо, не без-пристрастно, а дълбоко емоционално-идейно, субективно-действено“ и т. н. (Избрани произведения, т. 4, 419).

Като се опира на писаното от Енгелс и Ленин, българският марксист-философ доразвива характеристиката на основните черти на литературата, на художествения образ, на художественото мислене изобщо, изгражда цялостна теория на художествено-творческата дейност. Дадените характеристики и постановки позволяват да разберем по-всеобхватно своеобразната природа на литературата като идеологическа надстройка, която по своята познавателна значимост и действена сила заема централно място и играе неизмерима роля в човешкото общество. Обосновавайки тази нейна своеобразна природа и роля, Павлов отделя особено внимание на остро дискутирания тогава въпрос за отношението между форма и съдържание. И винаги утвърждава мисълта за тяхното диалектическо единство. Подценяването на едното унищожава другото. Но това единство се изявява понякога в твърде своеобразни, противоречиви отношения. Научният анализ изисква да бъде изяснено не само как, но и какво е било обект на художествено пресъздаване. Пристъпвайки към произведението като единство от обективни и субективни отношения, критикът следва да види и социалния му генезис, и функционалната му роля, и художествената му структура, и стилно-езиковите му особености. А това предполага вярно разбиране на взаимоотношенията между форма и съдържание, между обект и субект, между логика и психология в художествената дейност, между народност и класовост, между индивидуално, национално и общочовешко, като се държи сметка и за взаимопроникването между различните художествени направления, стилове, жанрове и т. н.

Живеейки най-отблизо с проблемите на текущия литературен живот, участвайки ежедневно в борбата срещу буржоазната система с нейните обществени и идеологически институции, Павлов изучава внимателно и произведенията на видни български и световни класици — Шекспир, Ибсен, Гогол, Толстой, Балзак, Вазов, Яворов и др. В творчеството им той съглежда едно твърде своеобразно отношение между политическия мироглед и художествения метод. И се заема да осветли тяхната роля и значение в творческия процес. А това е било един от най-актуалните и дискутирани въпроси. По средата на 30-те години дори и в Съветския съюз все още не са били окончателно преодолені раповските постановки, вулгаризаторските схеми, Плехановите концепции. Мнозина продължавали да определят отношението си към даден писател, да оценяват творчеството му само въз основа на политическите му възгледи, на принадлежността му към една или друга политическа партия или от това, какъв му е социалният произход. Затваряйки си очите пред спецификата на литературата, пред нейните обективни художествено-познавателни, правствено-възпитателни, емоционални качества, те стигали до явни абсурди при разглеждане и оценка на големите писатели от миналото. Макарь и разбиранията на Павлов по този кардинален въпрос също да търпят значителна еволюция, в ония години той вече е дошъл до генералния си извод, че мирогледът има важно значение по отношение на метода, но не и определящо, защото определящо е обективно-реалното битие. Тръгнал от това принципиално марксистко-ленинско методологическо начало, Т. Павлов успява да даде и верни оценки на редица големи писатели от националната и световната литература, да разбере закономерностите на литературното развитие, приемствеността между отделните епохи, да обоснове значението на художествения опит от миналото за подема на съвременната социалистическа литература.

Осветлявайки сложните взаимоотношения между мироглед и художествен метод, утвърждавайки принципа, че материалната действителност играе определяща роля и по отношение на мирогледа, и по отношение на метода, едновременно с това Павлов предупреждава да не бъдат подценявани и другите предпоставки, които оказват несъмнено въздействие върху тях, като например духовния строй, талант, житейския и културния опит на писателя, интуицията и въображението, както и някои други фактори от подобно естество, които безспорно участвуват в творческия процес и определят значимостта на едно произведение. И всеки, който се заема с критико-оценъчна, историко-литературна дейност, не може да не държи сметка за целия комплекс от обективни и субективни фактори, компоненти, предпоставки. Съзнавайки основополагащото значение на тези проблеми, българският литературовед-марксист непрестанно ще промислява върху тях както през 30-те години, така и по-късно, внасяйки все нови и нови моменти, уточнявания и т. н.

Разбира се, в настоящата работа ние нямаме за задача да разглеждаме цялостно теоретико-естетическите, методологическите постановки, които утвърждава Павлов през 30-те години. Припомняме само някои от тях, за да се види къде се коренят причините за едни от най-големите му заслуги в ония години — да дойде до правилно, марксистко-ленинско отношение към литературното наследство. А нали именно художественото наследство от миналото се оказа „камен преткновение“ за толкова много писатели и литературни дейци. Колко много спорове са се водили и в предходните десетилетия, и в най-ново време по този кардинален проблем! Колко много предубеждения бяха натрупани към толкова бележити дарования от миналото! Сложен и противоречив път е трябвало да премине марксистическата критика — и в национален, и в световен мащаб, докато се домогне до верен подход към създаденото в духовната област в предходните епохи.

Възприел и доразвил принципиалната марксистическа постановка за изкуството като отражение на историческата действителност по „законите на красотата“, Павлов неминуемо стига до по-пълно разбиране на характера и значимостта на художествените произведения в разните общественно-икономически формации и епохи, до научна трактовка на въпросите за приемствеността и новаторството, за взаимоотношенията между минало и настояще, между конкретно-историческо и непреходно в литературния процес. Главната причина за антинаучното, нихилистичното отношение към наследството Павлов вижда в неразбирането на сложните взаимоотношения между метода и мирогледа на писателя, в тяхното механично отъждествяване или противопоставяне. Тук именно отвеждали корените на основните методологически и историко-литературни грешки на Плеханов, на вулгарните социолози. И Павлов влиза в остри спорове с наши и чужди автори, робуващи на подобни теории.

Неговата ръководна мисъл е, че съдържанието на литературата не се изчерпва с отразените идеи, психика, домогвания на отделните класи, прослойки, съсловия. Съдържанието на художествените произведения се определя преди всичко от всеобхватната историческа действителност, която писателят не може да не види в нейните различни аспекти. Големите художествени дарования винаги са се домогвали до верни характеристики на социалния и духовния живот на човека и обществото, разкривали са в правдива светлина жизнените конфликти, културно-нравствените процеси на времето, при все че са робували в една или друга степен на някои консервативни политически и философски възгледи. Дълголетният усилия за конкретно-историческа оценка на духовното наследство — вулгаризирано и отхвърляно, недооценявано или апологетично, безкритично превъзносяно отляво и отдясно, опро-

стенчески тълкувано и поради това неразбирано — става пробен камък, доколко са усвоени ленинските литературно-естетически принципи. Павлов доразвива и конкретизира указанията на Ленин за двете линии във всяка национална култура, за конкретно-историческа трактовка на художествените явления, за диференциран подход към всеки творец, като не се абсолютизира нито значението на класовата му принадлежност, нито на миросгледа му, а и дарованието му да не се навлича в мистични одеяния. Непрестанно, неуморно обосновава мисълта, че завоеванията на предходниците могат и трябва да бъдат използвани за решаване на съвременни обществени и идеологически задачи, за идейното и естетическо формиране на новия човек, за по-нататъшния подем на социалистическата литература.

Още през 1937 г., когато все още се водят оживени дискусии за намиране на верни критерии при оценка на писателите от миналото и тяхната съвременна интерпретация, Павлов пише проникновени статии за такива писатели като Ибсен и Шекспир, изказва принципиални методологически съждения за Толстой, Балзак, Гогол, сочи несъстоятелното плехановско социологично-класово интерпретиране на тяхното наследство, обосновава отгдето идва непреходната обществена и естетическа стойност на произведенията им. По думите на нашия марксист естетическата жизненост и хуманистична сила на Шекспир и Ибсен са обусловени от умението им да обгърнат живота не само на тогавашното общество, но и да изобразят характери, конфликти, проблеми, които надхвърлят рамките на онова време и придобиват вечно, общочовешко значение. Но за да могат да бъдат разбрани техните драми (по онова време някои в Русия дори смятали, че те са неподходящи да бъдат играни на светска сцена), необходимо е да не се ограничаваме само с една „чисто историческа интерпретация“, нито пък те да се „очистват от своя историзъм“ и по този начин писателите да се превръщат в някакви извънвременни художници-рисувачи на „отвлечени страсти и проблеми“. Необходим е такъв подход — продължава Т. Павлов, — който да разкрива както исторически конкретното, така и вечно жизненото съдържание на Шекспировите пиеси, за да се почувствуват философският оптимизъм и борческата енергия на техните герои, та да може по този начин да се раздвижи съзнанието и на днешните поколения, да бъдат накарани да заживеят с проблемите на съвременността. В ония години тези сравнително малки по обем статии изиграват историческа роля в усилията за едно истинско историко-диалектическо трактуване на художественото наследство. Когато година по-късно статиите за Шекспир и Ибсен заедно с някои други работи — за Пушкин, Горки, Маяковски — излизат в сборника „На литературни и философски теми“ (1938), те биват посрещнати като ново явление, като безспорно завоевание на марксистко-ленинската литературоведческа мисъл.

Наред с всичко друго работите на Т. Павлов, посветени на някои представители на българската и на световната класика, доказват, че марксистическата критика се занимава не само с най-общите идейно-обществени и гносеологически въпроси, както уверявали буржоазните литератори, но и със специфичните проблеми на литературните произведения, с психологията на творческия процес, със спецификата на художествената образност, със стило-езиковите средства и т. н. Особено показателна в тая насока е и статията му, в която разкрива идейно-естетическата програма на сп. „Златорог“, на неговия редактор Вл. Василев. Обнародвана през 1940 г., тая статия посочва истинския лик на списанието, станало трибуна, от която са се утвърждавали основните принципи на буржоазно-идеалистическата теория и критика, макар понякога и твърде завоалирано и с известни компромиси към реалистичната поетика. Тук Павлов обосновава и ръководните принципи на марксист-

ческата критика, очертава нейния подход към писателите от миналото и от непосредното настояще.

Все по това време — края на 30-те години — се появяват и студиите на Т. Павлов за Ботев, за Бакалов, които представляват важен момент в методологическото превъоръжаване, във все по-пълното тържество на ленинските принципи. Те свидетелствуват и за окончателното преодоляване на вулгарния социологизъм в подхода към литературното наследство от страна на българската марксистическа критика. В това отношение особено показателна е работата, посветена на литературно-критическите и методологическите позиции на Бакалов. Макар и нелишена от някои пресиленни твърдения, тя внася яснота по редица принципиални въпроси. Тук за първи път творчеството на Вазов и Яворов, за които писатели бяха натрупани толкова много предубеждения и неправилни, нихилистични трактовки, получават сравнително вярна марксистко-ленинска оценка. Все такова методологическо значение има и студията за Алеко Константинов от 1939 г.

Макар и когато се занимава с чисто теоретико-естетически проблеми или с литературното наследство Павлов да има пред погледа си и текущия литературен живот, неговите явления са обект и на самостоятелни трактовки. Формиращата се и процъфтяваща социалистическа литература за него е фактор с неизмеримо значение за идеологическото и естетическото съзряване на хората, тръгнали по пътя на извоюване на по-справедлив живот. Новаторската същност на литературата, създавана върху основата на марксистическите разбирания за обществото, за човека — с неговата материална и духовна култура, предпоставките, обусловили генезиса на социалистическия реализъм, завоеванията и възможностите на тоя метод за разкриване на социално-историческите, нравствено-психологическите процеси, всевъзможните атаки и отричания, отправяни към революционната литература от страна на буржоазните теории, и т. н. — ето някои от въпросите, които занимават неотклонно критика-марксист, изпълват със съдържание многобройните му статии от ония години. И тези въпроси той разглежда и в конкретен критико-оценъчен, и в по-общ теоретико-методологически план, обосновава ги върху творчеството на наши и съветски писатели, на творци от други страни.

На революционно-пролетарската, социалистическо-реалистическата литература Павлов гледа като на закономерно, исторически обусловено явление. Подготвяно от цялостното обществено и културно-естетическо развитие, върху нейните принципи израстват едни от най-големите дарования след Великата октомврийска революция. Съзнавайки важността на тая нова литература, той е готов да подкрепи всеки, у когото вижда природно дарование и революционно-борческа идеяност. За Павлов критико-оценъчната дейност е „естетика в действие“ — по сполучливото определение на Белински. Чрез подобна литературна дейност критикът-методолог стига по-непосредствено до самите творци и до читателите, сочейки и ония своеобразни компоненти, които обуславят раждането и възприемането на художествените творби. А и съжденията му върху цялостната обществена атмосфера на времето, социално-политическите анализи придавали още по-голяма актуалност и привлекателност на критическите му статии.

Разбира се, когато днес препрочитаме неговите работи, посветени на писатели и книги от текущия литературен живот, не трябва да забравяме, че са писани в условия на драконовска цензура, в години, когато почти всички партийни — легални и нелегални, антифашистки и прогресивни издания са били спрени. Прогресивната мисъл е трябвало да преминава през „иглени уши“, за да стигне до читателите. И въпреки това Павлов, както и мнозина други лите-ратори-комунисти са работили самоотвержено, за да бъдат утвърдени здрави

принципи и критерии относно художествената дейност и нейната оценка. В статии, рецензии, бележки Павлов сочи ценното, надеждното и перспективното в творбите на мнозина революционно-пролетарски писатели, от една страна, от друга, воюва неуморно срещу апологетите на буржоазните теории, като обосновава марксистическите разбирания за литературата, принуден да си служи с най-завоалирани форми, с иносказателен език. И винаги ще поставя и някой по-общ теоретичен въпрос, ще утвърждава постановка с по-принципиално значение.

Ето например в рецензията си за начеващите пролетарски поети: при Пантелей Матеев подхваща въпроса за единството на съдържание и форма; при Крум Пенев — за съотношението между разум и чувства в поезията, за оптимизма и мирогледа; при Л. Стрелков — за възхода на пролетарската поезия; при Арманд Барух — за необходимостта пролетарските писатели да овладеят в по-висока степен художественото майсторство и т. н. Все по-високи професионални изисквания предявява Павлов към всички заловили се за перото. Време е да бъдат преодолените ограничените разбирания относно характера и задачите на социалистическата поезия. Тя трябва да претворява, да опоектизира цялото богатство от явления и процеси, от човешки преживявания и размисли. Нищо по-опасно за истинската поезия от опростителските схващания за сложната човешка душевност, от натуралистичните описания и елементарни обобщения. Новата социалистическа литература може да се развива правилно само в органическо единство с освободителното движение на пролетариата, с антифашистката борба на широките народни маси. Отгук и необходимостта да се познават дълбоко социалните процеси — предупреждава не един път Павлов. Често той се опитва да обобщи опита на социалистическата литература, да го осмисли теоретически. И когато утвърждава, и когато отрича, и когато развива разбиранията си в теоретически план или оценява конкретни произведения, Т. Павлов сякаш винаги води някаква полемика. А тази полемичност придава особен публицистичен патос на критическите мустатии, на съжденията му върху литературата. Това им придавало и по-голям резонанс сред различни обществени кръгове.

Изисквало се е наистина голяма вътрешна сила и съзнание за дълг пред раждащата се нова литература, за да се проявява такава отзивчивост към всяко обадеждаващо художествено явление, и то сред една тревожна и душна атмосфера, когато пламъците на Втората световна война вече бяха обхванали редица европейски страни, когато, както се изразява поетът Хр. Радевски — „въздух не достигаше“. И сред тази напрегната атмосфера Т. Павлов издава книгата си за Вл. Маяковски (1940). Тук отново поставя важни въпроси за творческата дейност — и от идейно-съдържателен, и от формално-художествен характер. Маяковски е блестящ пример за пълното сливане на общественото с личното, на социално-борческото и индивидуално-психологическото, на художественото и публицистичното, на единството между съдържание и форма. Затова и талантливият поет на съветската епоха е създал своя неповторимо индивидуална поезия със своя нова маяковска форма, стил, език, образност, емоционалност, ритмика, метрика, музика. Но макар и качествено нова, и по форма, и по съдържание тя е подчинена също на общите и специфични закони на изкуството — заключава Т. Павлов. Имайки пред очи опитите на някои млади български поети да използват същите форми, които Маяковски въвежда, критикът-марксист подчертава, че в това няма нищо лошо, стига само да не е външно подражание. Трябва да се държи сметка, че новите форми не означават пълно отрицание на класическата форма. А, от друга страна — да не се пренебрегват и националните условия, както и духовният строй на българина, творческата индивидуалност на писателя.

Макар и непрестанно преследван, Т. Павлов е намирал повод и форма да се изкаже за много и много пролетарски писатели — и утвърдени, и начеващи, работили между двете световни войни. И то не само в статии, но и в лични разговори, писма и т. н. И винаги все с нови и нови аргументи ще обосновава възхода на социалистическата литература в зависимост от обществено-историческите и културно-естетическите процеси, в зависимост от появата на големи творчески дарования. Регистърът на неговото литературоведческо мислене е много широк. Стремя се да надмогне всякакви догматични постулати при оценката на писателите, не ги поставя на „прокрустовото ложе“, а у всекиго търси да види онова, което е специфично негово, обусловено от обективни предпоставки и лични предразположения. Той умее да забележи и онези индивидуални черти, които внасят нова тоналност в националната и световната литература, подсказват за ново осмисляне на човешко-интимни и обществени тревоги, за лични и социални драми, борби, идеали.

През ония преломни години в усилията си да обоснове общото и специфичното на художествената дейност, за да разчисти пътя за възмогащата се революционно-социалистическа литература, Т. Павлов разбира и голямото значение на критиката в този сложен процес. И не само чрез собствените си критически статии и рецензии той сочи от какви критерии трябва да се изхожда при оценката на едно или друго произведение от миналото или от съвременността. Неведнъж той се спира и в по-общ теоретичен план върху същността и задачите на марксистеската критика.

Както е известно, въпросите на литературната критика оживено се обсъждат и в Съветския съюз през 30-те години. Подчертавайки едностранчивостта на тогавашната съветска критика, насочена предимно към идеологическата грамотност на писателите, подминавайки сякаш литературната им грамотност, М. Горки изисква критикът да притежава и солидни историко-литературни познания, и верен художествен усет, както да участва активно в живота на обществото. Подемайки и доразвивайки някои от тези мисли, през 1940 г. Т. Павлов прави сериозен опит да обоснове задачите на критиката, да изясни нейната особена природа като интелектуална творческа дейност, да очертае значението и ролята ѝ в литературния процес. Една подобна работа се е налагала и поради обстоятелството, че и на критическото поприще, както и на художественото са се подвизавали хора без необходимата подготовка и разбиране за такъв род литературна дейност. Характеризирайки я като идеологически феномен, Павлов изисква от критика да бъде с широка научна и общокултурна ерудиция, да притежава изострен художествен усет, верен естетически критерий, правилни миогледни позиции, да подхожда научно и конкретно-исторически към разнобразните проблеми на духовния живот. Както създателите, така и ценителите на художествени творби трябва да предугаждат и анализират процесите, съвременно да съглеждат къде и в какво се изоставя от прогресивното развитие. С писанията си те трябва да стимулират социалния и духовния подем на обществото. Само тогава критикът ще може да дава верни преценки за нещата, да предвижда насоките на литературния развой. Той трябва да дава не само верно обяснение на явленията, но и да подготвя почвата за прогресивното изменение на живота, за по-нататъшното идейно-естетическо съзряване и революционизиране на човека. Или, с други думи, продължава Т. Павлов, „само когато строгата обективност е органически съчетана с творческа и прогресивна субективност, литературната критика е конкретна, убедителна и действена“. В тая своя твърде съдържателна статия плодотворни мисли изказва Павлов и за отношението между естетиката — взета като теоретична наука с нейния обяснителен характер, и критиката — разбираана като приложна естетика с нейния оценъчен характер.

Нееднократно се припомня, че критиката следва да се опира здраво и на теорията, и на историята на литературата. В противен случай тя не може да изпълни своите задачи, да отговори на високото си и отговорно призвание.

Изобщо в литературния живот през 30-те години Т. Павлов участва най-активно и с различни в тематично и жанрово отношение трудове. Те не само обогатяват марксистко-ленинската естетика, литературна история и критика, издигат я на по-висок етап, но оказват и извънредно благотворно въздействие за идеологическото и методологическото съзряване на цяло поколение писатели, за по-нататъшното правилно развитие на революционно-пролетарската, социалистическо-реалистическата ни литература. В ония бурни, изпълнени с много изпитания години всяка статия на Т. Павлов се е посрещала като израз на най-новите завоевания на марксистическа естетическа и критическа мисъл, като указание за по-цялостно и углъбено разбиране на творческата дейност, като повик за нови усилия в художествената трактовка на жизнените явления, борби и конфликти от ясни социално-класови, революционни позиции. Наред с всичко това създаденото от литературоведа-философ между двете световни войни изигра и ролята на съединително звено в марксистко-ленинското мислене от епохата на буржоазния строй и онова, което вече се изяснява в условията на социалистическа България.

Изобщо търсенията и завоеванията в областта на литературната теория и критика в периода между двете световни войни се оказаха благодатна основа и перспективен критерий за развитието на революционно-пролетарската, на социалистическо-реалистическата литература. Творческото взаимодействие между литературно-художествено и литературно-научно мислене разчисти пътя за появата на творби, за утвърждаване на принципи, които бежежат нов етап в идейно-естетическото и общоидеологическо съзряване на народа ни, в осъзнаване на марксистко-ленинското учение като теория и практика в националния ни духовен живот. Нещо повече — днес не е възможно да се говори за историческото развитие на марксистко-ленинската естетика, литературна теория, история и критика, без да се отчетат опитът на България. Националните ни завоевания в тези области дават възможност да разберем по-всеобхватно общите и специфичните закономерности в световния литературен процес, в естетическото и общоидеологическото развитие на комунистическото движение. Неслучайно българската творческа интелигенция естествено и спонтанно прие новите задачи, които постави социалистическата революция през 1944 г., без да изживее онези остри колизии и драматични противоречия, онези колебания и люшкания, характерни за някои други страни. Тя бе вече идейно и творчески подготвена да застане изцяло зад комунистическата партия и нейната програма, за да отдаде духовните си възможности в името на по-нататъшното процъфтяване на социалистическо-реалистическата литература, на марксистко-ленинската литературна теория, история и критика. Традициите, утвърдени от Д. Благоев, Г. Бакалов, Т. Павлов, от техните съратници и ученици, от десетките хора на перото, които, устремени към комунистическия идеал, самоотвержено участваха в антифашистката борба и със своята теоретико-критическа и художествена дейност разобличаваха буржоазния строй, мобилизираха волята, съзнанието и чувствата на народните маси в името на исторически неизбежната победа на социалистическата революция, се оказаха извънредно благотворни за бързия подем на духовния живот след Деветосептемврийската победа в България. Всичко това налага художественото и теоретико-критическото наследство от периода на онези преломни и драматични десетилетия между двете световни войни да стане обект на всестранны изследвания, за да се види и неизмеримото му историческо значение.